

MAHMUD AZ-ZAMAXSHARIYNING MA'NAVIY MEROSINING YOSHLAR TARBIYASIDAGI O'RNI

Ilmiy rahbar: X.U.Samatov
TATU Samarqand filiali
Kompyuter Injineriing fakulteti
KI23-02 guruh talabasi
XUSANOV S.M.

Annotatsiya: Maskur maqola Mahmud Zamaxshariyning tarbiyaga oid asarlarida umuminsoniy qadriyatlarning o'ziga xos talqini va bu talqinning xususiyatlari masalasi tahlil qilinadi. Allomaning asarlaridagi islom ma'rifati bilan bog'liq Jihatlarining umuminsoniy qadriyatlar bilan bog'liq aloqadorligi ko'rib chiqiladi.

Аннотация: В настоящей статье анализируется специфика трактовки общечеловеческих ценностей и особенности этой трактовки в трудах Махмуда Замахшари, посвященных образованию. Аспекты исламского просвещения в творчестве Алламы рассматриваются в связисобщечеловеческими ценностями.

Abstract: The present article analyzes the specific interpretation of universal values and the characteristics of this interpretation in Mahmud Zamakhshari's works on education. Aspects related to Islamic enlightenment in Allama's works are considered in relation to universal human values.

Kalit so'zlar: Maorif, marifat, hadis, umum insoniy qadriyatlar, o'git, ritorika, sintaktik.

Bugun Yangi O'zbekiston hayotining barcha sohalari chuqur islohotlar maydoniga aylangan. Bu jarayonda ijtimoiy sohaning asosi hisoblangan ta'lim tizimidagi o'zgarishlar haqida to'liqlanib so'zlamalikning iloji yo'q. Mamlakatimizda so'nggi yillarda ta'lim tizimining barcha bosqichlarini zamonaviy talablar asosida tashkil etish bo'yicha amaliy ishlar hal qiluvchi bosqichga kirdi. Prezidentimiz ta'kidlaganidek: "Farzandlarimiz maktabdan qanchalik bilimli bo'lib chiqsa, yuqori texnologiyalarga asoslangan iqtisodiyot tarmoqlari shuncha tez rivojlanadi, ko'plab ijtimoiy muammolarni echish imkoni tug'iladi. Shunday ekan, Yangi O'zbekiston ostonasi maktabdan boshlanadi desam, o'ylaymanki, butun xalqimiz bu fikrni qo'llab-quvvatlaydi". Talim tizimi davlat tomonidan huquqiy bajargan tadbir va har yili yangilanib, yanada yanada ko'p islohotlar kiritilmoqda. Tarixdan ma'lumki O'zbek xalqining ma'naviyatini yuksaltirishga xizmat ko'rsatish uchun ko'plab mutafakkirlar va allomalar o'zlarining munosib hissalarini qo'shgan. Ulug' Xorazm diyorida ham qadimdan dunyo ilm-fani va madaniyati taraqqiyotiga o'zlarining ulkan hissasin qo'shgan, ilm-fanning har xil sohalarida Samarali faoliyat

ko'rsatkan, ijod qilgan, dovrug'i butun olamga tarqalgan Muso Al Xorazmiy, Abu rayxon Beruniy kabi ko'plab buyuk qomusiy siymolarimiz yetishib chiqqan. Bu yurtda tavallud topgan va faoliyat olib borib yurtni nomini ulug' qilgan Insonlar qatorida Abul Qosim Maxmud az Zamaxshariyning ismi ham o'rin olgan .

Maxmud Az-Zamaxshariyning to'liq ismi Abu al-Qosim Mahmud ibn Umar ibn Muhammad ibn Umar Al-Xorazmiy Az-Zamaxshariy. U, shuningdek, Faxri Xorazm ya'ni "Xorizm iftixori" deb atalgan, chunki odamlar undan Qur'on va arab tilini o'rganish uchun Xorazmga sayohat qilishgan. U milodiy 1074-yil 18-Martda chorshanba Xorazmning Zamaxshar (hozirgi Qo'shko'pir)da tavallud topgan.

Az-Zamaxshariy Zamaxsharda voyaga yetgan va u yerda bir muddat tahsil olgan, so'ngra Buxoro, Xuroson, Isfahon va Bag'dodni kezgan va u yerda bir qancha siyosiy arboblardan tanishgan va ular tomonidan maqtovg'a sazovor bo'lgan. Uning sayohatlariga asosiy sabab she'riyat, din va arab tili grammatikasini chuqurroq o'rganish edi. Keyin Makkaga yo'l oldi va arab nasri va nazm tamoyillari haqida ko'p yozgan shahzoda Abu al-Hasan Ali bin Hamza bin Vahos al-Sharif al-Hasaniy bilan uchrashdi. 2 yil o'tib, Az-Zamaxshariy Xorazmga qaytib ketdi, lekin Makkai mukarramaga, masjidga va u yerdagi ustoziga bo'lgan sog'inchiga qarshi tura olmadi. Shunday qilib, yana Makkaga safar qildi va u yerda 3 yil yashadi. Keyinroq Bag'dodga, so'ngra Xorazmga qaytib, o'sha yerda vafot etadi .

Al-Zamaxshariy bir oyog'idan ayrilgani ma'lum bo'lib, uning hayoti haqidagi adabiyotlarda bu haqiqat turlicha tushuntiriladi. Al-Damag'oniy az-Zamaxshariydan oyog'i haqida so'rganini va u bolaligida qushning oyog'iga arqon bog'laganini aytgan. Shunday qilib, qush uchib qochmoqchi bo'lganida, qushning oyog'i kesilgan. Az-Zamaxshariyning onasi buni ko'rib, qushning og'rig'ini his qilishi uchun unga ham shunday tilak bildirgan. Keyinroq Buxoroga ketayotib, otdan yiqilib, oyog'ini sindirib, keyinroq kesib tashlagan. Ibn Xalqon va boshqa ulamolar taxminiga ko'ra uning oyog'idan judo bo'lishiga Xorazmning qahraton qishida doimiy sayohat qilishi sabab bo'lganini ta'kidlaganlar .

Az-Zamaxshariy o'sha davrda mashhur ulamolardan ko'p narsalarni o'rgangan. Uning ustozlaridan biri Abu Muzar Mahmud ibn Jarir al-Zabiy al-Isfahoniy edi, uni tengdoshlari Farid Asruh "o'z davrining eng zo'r allomasi" deb atashgan. U Az-Zamaxshariyga sintaksis va adabiyotdan dars bergan. Az-Zamaxshariy bu ustozni juda qadrlagan va 1113-yilda vafot etgach, qattiq qayg'uga tushgan. Hamchunin, Az-Zamaxshariy Abu Ali Al-Hasan bin Al-Mudzaffar An-Nisoburiydan adabiyot va prosodiyani o'rgangan. Shuningdek, u o'zining falsafiy-diniy g'oyalarini ustozlari Abu Mansur Nasr Al-Hartiy, Abu Sa'ad ash-Shog'iy va Abu Al-Xattob ibn Al-Batardan ham olgan. Makkada bo'lganida u Abu al-Husayn Ali ibn Hamza ibn Vahosdan ritorika va morfosintaksisni o'rgangan, u esa o'z navbatida Az-Zamaxshariydan Qur'on

tafsirlari va Qur'onda qo'llanilgan adabiy vositalardan foydalanish tamoyillarini o'rgangan .

Al-Kashshaf" ("Oshkor; Qur'on tafsiri") az-Zamaxshariyning eng mashhur asaridir. Darhaqiqat, tarix davomida ko'plab tilshunos olimlar Az-Zamaxshariyning shuhratini mazkur kitobga bog'lashgan. Bu kitobning nomi (Al-Kashshaf) kashaf "ochmoq" fe'lidan olingan. Shunday qilib, bu kitob Qur'on iboralarining sintaktik va semantik noaniqliklarini ochishga harakat qiladi. Matnda Az-Zamaxshariy uni qurish motivi, turtki va maqsadlarini tushuntirib berdi. Darhaqiqat, u dastavval bu kitobni yozishga ikkilanganini tan olgan, chunki u o'zini Qur'onni to'g'ri talqin qilish uchun zarur bo'lgan ko'nikmalarga ega emas deb o'ylardi. Uning so'zlariga ko'ra, u har doim o'z shogirdlariga dars o'tayotganda va Qur'on oyatlarini tilga olganida, shogirdlari ilgari hech qachon uchramagan yangi ma'nolarni o'zlashtirgandek tuyulardi. U buni davom ettirar ekan, talabalar boshqa fanlardan ko'ra Qur'on tafsiriga ko'proq qiziqish bildirishgan. Shunday qilib, Az-Zamaxshariy Qur'on tafsirining barcha ma'nolari haqida kitob yozishini aytganida, shogirdlar besabrlik bilan Al-Kashshof kitobi yozilishini kutishgan .

Mazkur kitob muqaddima bilan boshlanadi, unda Az-Zamaxshariy muxtasar qilib hayoti va ijodini izohlagan va matnni tuzish mantiqiy asoslarini taqdim etgan. Keyingi sahifalarda mazkur kitobda foydalanilgan manbalar keltirilgan. Keyin kitob Qur'on oyatlarini Qur'onda kelgan tartibda tafsir qilishni boshlaydi. So'ngra kitob ikki sahifa bilan yakunlanadi, unda muharrir Az-Zamaxshariy haqida tarjimai holni taqdim etib, uni hayotning diniy, til va adabiy jabhalariga qo'shgan xizmatlarini ko'rsatgan hurmatli shaxs sifatida maqtadi .

Bu kitob Bag'dod va Basradagi islom ilohiyotining maktabi bo'lgan mo'tazila yondashuvidan qat'i nazar, tilshunoslar hamda Qur'on va arab tillarini o'rganuvchilar uchun asosiy manba bo'lgan. Darhaqiqat, olimlarning aksariyati o'z asarlarini yaratishda Az-Zamaxshariyning uslubiy, ma'no va sintaktik yondashuvlaridan foydalanganlar. Az-Zamaxshariy bu kitobida arab tilining go'zalligi va boyligini ko'rsatishga, hikmatlar hosil qilishga, ko'p ma'noli iboralarni tushuntirishga, ritorika ilmiga sho'ng'ishga harakat qilgan .

Bu kitobni ajratib turadigan xususiyatlardan biri uning hatto arab tilini o'rganuvchilar uchun ham tushunarli bo'lishi va ortiqcha narsaning yo'qligidir. Yana bir xususiyat shundaki, bu arab tilida so'zlashuvchilarning ma'nolarni yetkazish va ularning majoziy nutqidan foydalanish uslublariga bog'liqdir. Bundan tashqari, tushuntirish usuli "agar sizga aytsam ... Siz nima degan bo'lardingiz?" va javob "Men aytaman" bo'ladi. Ibn Xaldun (1332 – 1406) "Al-Muqadima" (1377) asarida mana shu so'roq uslubi turli ma'lumotli o'quvchilarga amal qilishni osonlashtirganini aytadi .

Bu kitob katta shuhrat qozonganidan so'ng, ko'plab olimlar sharhlar yozdilar, masalan, "Al-Intissaf "Tenglik" asari muallifi Al-Imom Nasiriddin Ahmad ibn Muhammad ibn Al-Munir, Kamol Basha Al-Muftiy, Xayriddin Xizr Al-Autufiy, Sun'ulloh ibn Ja'far Al-Muftiy va Olamaddin Abdulkarim bin Ali Al-Iroqiy. Shuningdek, Muhammad bin Ali Al-Ansoriy, Nosir Al-Din Umar bin Abdulloh Al-Bidhaviy, Qutbiddin Muhammad bin Masud As-Sirofiy va Um Valad nomi bilan mashhur bo'lgan Abdulavval ibn Husayn kabi allomalar umumiy sharh va izohlar bilan ta'riflashdi .

Az-Zamaxshariyning "Al-Mufassal Fi Sina'at Al-A'rab" (1120 – 1122 milodiy) "Arab tili sir-sinoatlarining batafsil tahlili" asari arab grammatikachilari tomonidan arab sintaksisi (va morfosintaksisi) haqidagi eng ta'sirli kitoblardan biri hisoblanadi. Darhaqiqat, ba'zi grammatikachilar uni Abu Bishr Amr ibn Usmon ibn Qanbar al-Basriyning arab grammatikasi bo'yicha kitoblaridan keyingi ikkinchi sintaktik kitob deb hisoblashgan, chunki Az-Zamaxshariy arab tilining har bir sintaktik va morfologik jihatlari haqida gapirgan. U bu kitobni 513-hijriy yilning oxirlarida yozishni boshlagan va uni 515-yil (milodiy 1122-yil) boshida tugatgan, demak, 1 yil 4 oydan kamroq vaqt talab etgan. Bu asar tarix davomida turli tilshunoslar tomonidan o'rganilgan va zamonaviy davrda turli tillarga, masalan, 1873-yilda nemis tiliga tarjima qilingan. Al-Zamaxshariy Qur'onni tafsir qilish oson ish emas, deb hisoblagan. Bu faqat tili sof arab tili bo'lgan, turli tuzilmalar ko'tara oladigan turli sintaktik va semantik munosabatlarni chuqur bilishga erishgan bilimdon tilshunoslar tafsir qila oladi xolos degan tasavvur mavjud bo'lgan. Darhaqiqat, u Qur'onni til bilimiga ega bo'lmagan holda talqin qilishga urinish Qur'onning xato talqin qilinishiga olib kelishi va boshqa muammolarni keltirib chiqarishi mumkinligiga ishongan, chunki Qur'on barcha hayotiy masalalar asoslanadigan asosiy manbadir. Qur'on tili arab tili bo'lganligi sababli, Az-Zamaxshariy bu kitobni yozish odamlarga arab tilining boyligini yaxshiroq tushunishga va uning turli talqinlarini yaxshiroq tushunishga yordam beradi, deb o'ylagan .

Az-Zamaxshariy buyuk kitobxon ekanligini bilgan holda, u boshqa buyuk grammatikachilarning sintaktik kitoblarini ko'rib, ularni betartib yozilgan deb hisoblagan va u tushunishni osonlashtirish uchun arab grammatikasining sintaktik va morfologik jihatlarni yaxshiroq tashkil qilishni maqsad qilib shu kitobni yozgan va bu maqsadni kitobining boshida aytgan .

Bu tilshunoslik asari dunyoga kelgan paytdan olimlarni e'tiborini tortdi. Ko'pgina tilshunoslar va olimlar bu asarni tushuntirib, taqqoslab yoki sharhlovchi kitoblar yozdilar. Jurji Zaydon o'zining 1943-yilda chop etilgan "Tarix Adab al-lug'ah al-arabiya" kitobida "Arab tili adabiyoti tarixi"da az-Zamaxshariyning "Al-Muffassal" asarida shunday yozgan: Az-Zamaxshariyning bu asari odamlar tomonidan shunday qabul qilinganki, sulton Iso Ibn Ayyob bu asarga qoyil qolgan va kitobni yod olganga

100 dinor va uy hadya qilgan. Bundan tashqari, bu kitob Shom (Suriya, Iordaniya, Livan va Falastin), Misr, Iroq, Al-Hijoz (Saudiya Arabistonining g'arbiy qismi) va Yamanda hijriy 7-8-asr (1204 – 1301 yillar) davomida o'qitiladigan eng ta'sirli kitoblardan biri edi. Darhaqiqat, mazkur asarning dovrug'i Al-Andalusga ham (hozirgi Ispaniya) yetib borgan edi .

Xulosa qilib aytganda Zamaxshariy uslubdagi asarlar katta muhim ahamiyatga ega bo'lgan eski davr adabiyotining eng samarali ko'rsatmalaridan. Uning asarlaridan biri "Kitob ul-Mubtadi va-l-Mu'akhir" atovchi qo'shiqlar to'plamidir. Bu asar orqali Zamaxshariy o'z tasavvurlarini, fikrlarini va nazariyalarini badiiy uslubda ifodalagan. Hulosa bilan aytishimiz mumkinki, Zamaxshariyning asarlari adabiyotshunoslik va falsafiy fikrlarni yaxshi o'rganish uchun muhim manba sifatida qabul qilinadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. <https://cyberleninka.ru/article/n/mahmud-zamaxshariy-pedagogik-qarashlari-tizimida-umuminsoniy-g-oyalarning-o-rni/viewer>
2. <https://uz.m.wikipedia.org/wiki/Az-Zamaxshariy>
3. <https://yuz.uz/uz/authors/32>
4. Samatov, Khurshid. "Issues Naqshbandi teaching peace and harmony in society." *Theoretical & Applied Science* 2 (2016): 175-179.
5. Ulmasjonovich, Khurshid Samatov. "Mystical and philosophical foundations of human interaction." (2021).
6. Ulmasjonovich, Khurshid Samatov. "Mystical and philosophical foundations of human interaction (based on the teachings of makhdumi Azami Kasani)." *European Scholar Journal* 2.11 (2021).